

Наталія МАРЧЕНКО

аспірант відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інститут вищої освіти НАПН України

Ключові слова: антропоцентризм, гуманізація освіти, гуманітаризація освіти, дитиноцентризм, людиноцентризм в освіті.

На основі аналізу сутності понять «гуманізація та гуманітаризація освіти», їх генези та розвитку розкривається внесок А. Г. Погрібного у теоретичне осмислення та практичну реалізацію зазначених принципів в українській системі освіти. Детально проаналізовано Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття»), що є першим нормативно-правовим документом, у якому зазначено шляхи реформування названої галузі відповідно до принципів демократизації, гуманізації та гуманітаризації освіти, та інші загальнонаціональні нормативні документи.

УДК 37.01+378

**ПРИНЦИПИ
ГУМАНІЗАЦІЇ
І ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ
ОСВІТИ
У НАУКОВИХ
ПОШУКАХ
А. Г. ПОГРІБНОГО
ТА ЇХ РОЗВИТОК
У ПРАЦЯХ
УКРАЇНСЬКИХ
УЧЕНИХ**

© Марченко Н., 2014

остановка проблеми та її актуальність. Динамічний розвиток техногенної цивілізації, глобалізація, стрімке поширення інформаційних технологій – усе це ознаки сучасного суспільства, які спричиняють зміни у світоглядно-аксіологічних орієнтирах людства. Ці реалії зумовлюють і якісно нові вимоги до підготовки фахівця, який повинен не тільки володіти на практиці отриманими знаннями та вміннями, а й здатний швидко знаходити вихід із складної ситуації, самостійно її вирішувати та творчо мислити. Тому стає цілком зрозумілим те, що основними пріоритетами освіти на сьогодні є насамперед формування інтелектуальної та креативної особистості з власним світоглядом, ідеалами, цінностями, здібностями та уподобаннями. Активному розвитку та вихованню таких якостей особистості має сприяти гуманізація та гуманітаризація сучасної української освіти.

Специфіку цих категорій як невід’ємних компонентів освіти проаналізовано у пра-

цях С.У. Гончаренка [2; 3; 4], В.Г. Кременя [8;9;10], Ю.І. Мальованого [2; 3; 4], О.Л. Сидоренко [12] та ін. Аналіз творчого доробку дослідників виявляє розбіжності як у розумінні сутності понять «гуманізація та гуманітаризація освіти», так і трактуванні їх змісту. Тому метою розвідки є уточнення та конкретизація смислу зазначених понять, а також виявлення того, яким чином відбувалося їх упровадження в систему освіти України. Оскільки процеси гуманізації та гуманітаризації освіти є нерозривними, то розглядатимемо їх у взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що відразу після проголошення незалежності України урядом було розроблено і затверджено ряд нормативних документів, які містили положення про гуманізацію та гуманітаризацію освіти (Закон України «Про освіту»; Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»); Конституція України; Концепція реформування гуманітарної освіти в Україні та ін.). Це є свідченням того, що впровадженню даних категорій в освітню систему надавалося і надається велике значення.

Хронологічно першим документом, який стверджував гуманістичну складову освіти незалежної України, став Закон України «Про освіту» (1991), у якому зазначалося, що її метою є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [7]. У законі наголошується на необхідності «всебічного розвитку людини», який можливий лише за умов рівномірного вивчення дисциплін як природничо-математичного, так і гуманітарного циклів. Також указується, що метою освіти (згідно з Законом України «Про освіту») є формування не тільки особистості, а й громадянина, який є членом суспільства, активним його суб'єктом, а також носієм суспільної культури та моралі.

3 листопада 1993 року Кабінет Міністрів України затвердив Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»), біля витоків створення якої стояв перший заступник міністра освіти України А.Г. Погрібний (1992–1994 рр.). Програмі було розроблено з метою реформування освіти, яка після проголошення незалежності України не відповідала «запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; у знеціненні соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності; у спотворенні цілей та функцій освіти; бюрократизації всіх ланок освітньої системи» [6]. А.Г. Погрібний як учений і викладач, що вивчав світовий досвід реформування цієї галузі та бачив її результати, висунув у Державній національній програмі ідею гуманізації та гуманітаризації освіти, яка згодом знайшла розвиток у працях українських вчених та набула широкого розповсюдження.

Гуманізація освіти згідно з Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття») «полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи» [6]. Так ідея гуманізації знайшла неперервне і наскрізне відображення у Програмі, що свідчило про відхід від авторитаризму та про бажання побудувати молоду державу на принципах демократії.

У зазначеному вище нормативно-правовому документі вперше в Україні обґрунтовується принцип гуманітаризації освіти, що «покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення» [6]. Акцентується на тому, що внаслідок використання цього принципу перед нами повинна постати зовсім нова людина, людина інтелектуал, яка легко орієнтується у всіх галузях знань, має певний набір цінностей та переконань і всі свої дії спрямовує на благо свого народу та людства в цілому.

У визначенні поняття «гуманітаризація освіти» звертається увага на виховання лю-

дини як члена соціуму, але з наявним індивідуальним багажем знань та умінь, які необхідно розвивати. У результаті втілення у освітню практику принципу гуманітаризації має постати особистість, яка застосовує свій інтелект на благо суспільства.

Ефективним засобом гуманітаризації освіти, на думку А.Г. Погрібного, є висунута у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») ідея «оптимального співвідношення в навчальних програмах дисциплін гуманітарного та природничо-технічного циклів» [14]. Це дасть можливість сформувати цілісну особистість, яка володітиме не тільки фаховими компетентностями, а й стане активним учасником суспільного життя.

Велику увагу у Програмі приділено реформуванню освіти, зміст якої має відповідати сучасним потребам особистості та суспільства. Основними запропонованими у нормативно-правовому документі кроками на шляху досягнення цієї мети є: диференціація та інтеграція навчально-виховного матеріалу, «забезпечення альтернативних можливостей для одержання освіти відповідно до індивідуальних потреб та здібностей»; органічне поєднання у змісті освіти його загальноосвітньої та фахової складових; «підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня»; використання нових прогресивних концепцій та методик; «національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту» [6].

Вищесказане дозволяє стверджувати, що у 1993 році затверджено і запроваджено перший у своєму роді документ, який спрямований на радикальні зміни в освіті з метою якнайповнішого розкриття та розвитку задатків учня, формування цілісного бачення світу, духовності, власного світогляду, любові та поваги до звичаїв і традицій як рідної країни, так і світових культурних надбань.

Привертає увагу також ідея, яку запропонував перший заступник міністра освіти України А.Г. Погрібний, – формування шкіл відповідно до національного складу населення певного регіону України. Упрова-

дження її є ще одним фактом гуманістичного підходу в освіті, оскільки дозволяє учневі вивчати мову, звичаї, культуру не тільки держави, у якій він живе, а й тієї нації, від якої пішов його рід. Таким чином, на думку А.Г. Погрібного, відбувається виховання і громадянина України і водночас збереження родових традицій іншого етносу.

У цьому руслі варто сказати про те, що особливого значення А.Г. Погрібний надавав вивченню українознавства як комплексу «дисциплін, що мають найяскравішу національну наснаженість, і водночас українознавства як окремої інтегрованої дисципліни» [11, с. 60]. Учений виділяє саме ці предмети, оскільки вони дають якнайповніші відомості про Україну, виховує патріотизм, повагу та любов до культурних надбань українців, допомагає учням бачити себе частиною цього народу.

Іншої ж думки дотримуються С.У. Гончаренко та Ю.І. Мальований у розробленому ними проєкті концепції Гуманітаризації загальної середньої освіти (1994). Учені не виділяють окремо спецкурс «Українознавство», оскільки вважають, що його «зміст майже повністю дублює матеріал про національну історію, культуру, традиції та ін., який нині вивчається в курсах української мови та літератури, історії й географії України, музики, образотворчого мистецтва тощо» [4, с. 10]. Розбіжність у поглядах щодо цієї дисципліни призводить до дискусії з приводу доцільності її вивчення у шкільному та університетському курсі.

Розгорнуту характеристику принципу гуманітаризації освіти подано саме у вищеназваному проєкті концепції. На думку її авторів, С. У. Гончаренка та Ю.І. Мальованого, гуманітаризація освіти є першоосновою на шляху відродження духовності українців.

Гуманітаризацію освіти вчені розуміють як «забезпечення ґрунтового загальнокультурного розвитку, формування гармонійної, цілісної особистості, що розглядається як важлива передумова і суттєвий фактор її професійного становлення і самореалізації» [4, с. 5]. У сформульованому С.У. Гончаренком та Ю.І. Мальованим визначенні головна увага звертається саме на

вдосконалення задатків та здібностей людини, які допомагатимуть їй у подальшому фаховому зростанні. Проте вони не згадують про роль особистості у змінах навколишнього світу та про входження її у соціум. Тому трактування терміна є дещо обмеженим і потребує уточнення.

Характерним для проекту концепції є те, що вчені показали суть змісту гуманітаризації природничо-математичної освіти. С.У. Гончаренко та Ю.І. Мальований вважають, що знання, які здобуває учень при вивченні цього циклу, повинні стати «особистісно значущими... на основі розкриття їх окремих і опосередкованих зв'язків з людиною і суспільством» [4, с. 15], що дозволить сформувати образ природничо-наукової картини світу. Вони також указують, що гуманітаризація змісту природничої освіти дасть можливість сформувати в учнів «світоглядні та наукові уявлення про себе як об'єкт природи» [4, с. 17], а це сприятиме формуванню почуття відповідальності за навколишній світ.

У проекті концепції Гуманітаризації загальної середньої освіти подано також докладний аналіз упровадження цього принципу у навчальний та виховний процес. Гуманітаризацію навчання С.У. Гончаренко та Ю.І. Мальований пов'язують з: раннім виявленням здібностей учня та їх розвитком; переходом від «інформаційної до розвивальної моделі навчання» [4, с. 21]; формуванням творчого та наукового мислення, а також особистої позиції учня; співпрацею педагога й учня.

Гуманітаризація ж виховання, на думку вчених, покликана прищеплювати дитині загальнолюдські цінності та любов до культури, розвивати її інтереси та давати можливість проявляти себе у різних видах діяльності.

Учені також стверджують, що поняття «гуманізація освіти» нерозривно пов'язане з гуманітаризацією цієї галузі і полягає у відображенні «в освітньому процесі тенденцій гуманізації сучасного суспільства, коли людська особистість визначається найвищою цінністю, а утвердження блага людини є найважливішим критерієм суспільних відносин. Вона полягає в рішучому поворо-

ті освітнього закладу до особистості учня, забезпеченні максимально сприятливих умов для виявлення й розвитку його задатків і здібностей на основі поваги й довіри до нього, прийняття його особистих цілей і запитів» [4, с. 6]. У визначенні поняття важливим є той факт, що людина стає не тільки центром навчально-виховного процесу, а й відіграє свою роль у суспільстві.

Таким чином, для гуманізації та гуманітаризації освіти характерними є антропоцентризм, тобто спрямування на всебічний розвиток учня, формування вільної, творчої та духовно багатой особистості.

Л.А. Шульга під гуманітаризацію освіти розуміє «процес переорієнтації освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу, пов'язаних з посиленням впливу гуманітарних наук на всі види пізнання, переміщення акцентів з «природи і суспільства» на «людину в природі і суспільстві», звернення уваги на самоцінність особи» [15, с. 158]. Дослідниця акцентує увагу на тому, що аналізований процес звернений на розвиток людини, усвідомлення нею належності до певного народу та сенсу свого існування. Л.А. Шульга також вважає, що гуманітаризація освіти не тільки пов'язана з гуманізацією, а й є її складовою, оскільки вивчення та використання гуманітарних знань є засобом гуманізації життя.

Іншу думку висловлює П.І. Сікорський. Учений вважає поняття гуманітарності в освіті значно ширшим від поняття гуманізації, бо «принцип гуманітаризації освіти передбачає ширше коло питань, спрямованих на виховання і розвиток особистості демократичного суспільства, оскільки стосується всіх процесів, які мають відношення до людини у цьому суспільстві» [13, с. 27]. П.І. Сікорський упевнений, що зазначений вище принцип створює умови для диференційованого розвитку та саморозвитку особистості, задовольняє її навчальні потреби, виховує загальнолюдські та національні цінності, а також підвищує роль гуманітарних дисциплін та сприяє впровадженню гуманітарно-орієнтованого вивчення природничо-математичного циклу.

Ще одне трактування гуманітаризації освіти запропонував О. Сидоренко. Сенс цього принципу вчений розуміє у накопиченні в людини знань, які надає освітня система та які «сприяють забезпеченню майбутнього існування людини в біосфері, розумінню її ролі в подальшому розвитку цивілізації» [12, с. 64]. О. Сидоренко, як і С.У. Гончаренко та Ю.І. Мальований, упевнений, що за допомогою гуманітаризації освіти можна заповнити духовний вакуум, що утворився після падіння старих ідеологічних догм.

Як упровадження нової парадигми О. Сидоренко називає активне використання гуманізації освіти, «в основі якої людиноцентристський підхід, визнання людини за найвищу соціальну цінність, повага до особистості, до її гідності, запитів та інтересів, її особистих цілей та устремлінь, створення максимальних умов для найповнішого розкриття її здібностей, для її постійного самовдосконалення й самоутвердження» [12, с. 64]. Оскільки у центрі поданого принципу вчений ставить людиноцентризм, то головну увагу звернено на всебічний розвиток людини, а не на її роль та місце у навколишньому світі.

Грунтовно досліджує людиноцентризм у сучасній освіті В.Г. Кремень, який присвятив цій проблемі працю «Філософія людиноцентризму в освітньому просторі» [8]. Завдання освіти у цьому ракурсі вчений вбачає у тому, щоб «характеризувати буття людини в її особистісній унікальності, що концентрує увагу освітньої діяльності в її педагогічній поліфонії на розвиток творчих потенцій людини, які засновані на розумі, знанні, мудрості, «душевному відчуженні», «пізнанні серцем»» [9]. Академік єдиний шлях у формуванні демократичного та гуманного сучасного суспільства вбачає у принципі дитиноцентризму, що полягає «не в значенні уваги до дитини як такої, до дитини абстрактної, узагальненої, а до конкретної дитини з її сутнісними характеристиками» [10, с. 538–539]. Для сучасної освіти цей напрям стає пріоритетним, оскільки сприяє вихованню кожної людини не всупереч її природі, а внаслідок її пізнання та розвитку.

Прибічником гуманітаризації освіти є В.Г. Кремень, під якою він розуміє «поси-

лення особистісного виміру в педагогічній науці» [5, с. 5]. Гармонійно ж розвинена особистість, на думку вченого, має стати метою освіти.

Про гуманістичну складову освіти йде мова й у працях В.П. Андрущенка, який упевнений у тому, що ця галузь має бути «особистісно зорієнтованою, базуватися на загальнолюдських цінностях, органічно поєднаних із цінностями національної культурно-історичної традиції. У її центрі має бути людина, вихована в демократичних традиціях і підготовлена до співпраці з іншими людьми і народами» [1, с. 46]. У поданому визначенні науковцем зосереджено увагу саме на аспекті ціннісного наповнення даної галузі, але водночас і підкреслюється те, що основним її орієнтиром є розвиток особистості. Як і В.Г. Кремень та О. Сидоренко, В.П. Андрущенко є прихильником людиноцентристського підходу в освіті.

Проаналізувавши думки українських науковців щодо суті понять «гуманізація та гуманітаризація освіти», можна стверджувати, що вони мають певні спільні риси: у центрі людина, з її свідомістю, поглядами, здібностями, цінностями та духовністю; навчально-виховний процес спрямований на розвиток дитини; підтримка та стимулювання творчого потенціалу суб'єкта навчального процесу; спрямовані на формування всебічно розвиненої особистості; створюють гуманістичні відносини як у навчально-виховному процесі, так і у взаєминах із суспільством.

Незважаючи на зазначені спільні для принципів ознаки, не варто їх ототожнювати. Адже гуманізація освіти спрямовується в першу чергу на виявлення та розвиток задатків та здібностей дитини, а гуманітаризація формує цілісну картинку світу. Органічне ж поєднання зазначених принципів у навчально-виховному процесі дозволяє сформувати самодостатню особистість, яка легко орієнтується у потоці інформації, швидко освоює нові технології, має стійкий світогляд та ціннісні орієнтири, а також упевнено будує відносини з суспільством на гуманістичних засадах.

Висновки. Отже, одним із перших принципів гуманізації та гуманітаризації освіти

в Україні обґрунтував А.Г. Погрібний. Велику вагу у формуванні особистості вчений надавав предметам гуманітарного циклу, тому і підтримував ідею оптимального «поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти» [6]. Особливо яскраво ці ідеї набули розвитку під час його перебування на посаді першого заступника міністра освіти та є актуальними

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко В. П.** Доктрина. Початок шляху / В. П. Андрущенко // Від першої особи. Діалоги про освіту : інтерв'ю, опублік. в газ. «Управління освітою». – К., 2002. – С. 45–52.
2. **Гончаренко С. У.** Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 2. – С. 2–8.
3. **Гончаренко С. У.** Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 2–6.
4. Гуманітаризація загальної середньої освіти: проект концепції / авт. С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований. – К., 1994. – 36 с.
5. Гуманітарна педагогічна парадигма вищої освіти : монографія / [Г. Онкович, В. Андрущенко, М. Бойченко та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 333 с.
6. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
7. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
8. **Кремень В. Г.** Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2010. – 520 с.
9. **Кремень В. Г.** Філософія людиноцентризму у контексті проблем освіти [Електронний ресурс] / В. Г. Кремень. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/txt/06kvkpo.php>.
10. **Кремень В. Г.** Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.
11. **Погрібний А.** Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... / А. Погрібний. – К. : Просвіта, 2000. – 320 с.
12. **Сидоренко О. Л.** Проблеми гуманізації та гуманітаризації в освітній реформі в Україні / О. Сидоренко // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 63–67.
13. **Сікорський П. І.** Пріоритет загальнолюдських цінностей в освіті / П. І. Сікорський // Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти / [ред. кол. І. А. Зязюн, В. О. Зайчук, В. М. Доній та ін.]. – К., 1996. – С. 25–28.
14. **Татаренко В.** «Я – за підпорядкованість освіти розбудові української держави»: інтерв'ю з А. Погрібним / В. Татаренко // Літературна Україна. – 1992. – № 35. – С. 2.
15. **Шульга Л. А.** Гуманітаризація освіти / Л. А. Шульга // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 158–159.

ми донині. Згодом цю думку розвивати-муть у своїх наукових працях С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований, П.І. Сікорський, Л.А. Шульга та ін.

Указані ідеї знайшли відображення у навчально-виховному процесі загальноосвітніх та вищих навчальних закладів у процесі розробки сучасних державних стандартів, навчальних планів та програм.

CITED LITERATURE

1. **Andruschenko V.** Doctrine. Getting the path / V. Andruschenko // First Person. Dialogues on Education: interview publish of gas. «Management of education». – Kyiv, 2002. – P. 45–52.
2. **Honcharenko S.** Humanization and humanitarization of education / S. Goncharenko, Yu. Malovanyy // The path of education. – 2001. – № 2. – P. 2–8.
3. **Honcharenko S.** Humanization and humanitarization of education / S. Goncharenko, Yu. Malovanyy // The path of education. – 2001. – № 3. – P. 2–8.
4. Humanitarization of secondary education: project concept / C. Goncharenko, Yu. Malovanyy. – Kyiv, 1994. – 36 p.
5. Humanitarian Pedagogical Paradigm of Higher Education: monograph / [G. Onkovych, V. Andruschenko, M. boychenko et al.]. – Kyiv : Pedagogical Thought, 2007. – 333 p.
6. State National Program «Education» («Ukraine XXI century»). – Kyiv : Raduga, 1994. – 61 p.
7. Law of Ukraine «On Education» [Electronic resource]. – Mode of access : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
8. **Kremen V.** Philosophy of man centrim in educational space / V. Kremen. – Kyiv : Knowledge, 2010. – 520 p.
9. **Kremen V.** Philosophy of man centrim in the context of education [Electronic resource] / V. Kremen. – Mode of access : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/txt/06kvkpo.php>.
10. **Kremen V.** Philosophy national idea. People. Education. Society / V. Kremen. – Kyiv : Diploma, 2007. – 576 p.
11. **Pogrebnyi A.** Talk about sore, or if we studied as it should be ... / A. Pogrebnoy. – Kyiv : Enlightenment, 2000. – 320 p.
12. **Sidorenko O.** Humanization and humanitarization problems in educational reform in Ukraine / O. Sidorenko // Higher Education in Ukraine. – 2001. – № 2. – P. 63–67.
13. **Sikorsky P.** Priority of universal human values in education / P. Sikorsky // Humanization and humanitarization of professional education / [ed. count. I. Zyazyun, V. Zaichuk V. Dony et al.]. – Kyiv, 1996. – P. 25–28.
14. **Tatarenko B.** «I – for the subordination of education for building ukrainian state»: an interview with A. Pohribnyi / V. Tatarenko // Literary Ukraine. – 1992. – № 35. – С. 2.
15. **Shulga L.** Humanitarization of education / L. Shulga // Encyclopedia of Education / NAPS of Ukraine, chairman. eds. V. Kremen. – Kyiv : Inter Yurinkom, 2008. – P. 158–159.